

Razvoj empatije, vloga spola in socialne vrednote pri mladostnikih

The Development of Empathy, the Role of Gender, and Social Values in Adolescents

Barbara Simonič

Katedra za zakonsko in družinsko terapijo ter psihologijo in sociologijo religije
Teološka fakulteta, Univerza v Ljubljani
Ljubljana, Slovenija
barbara.simonic@teof.uni-lj.si

Povzetek

V obdobju mladostništva se mladi srečujejo z vrsto izzivov in sprememb, ki oblikujejo njihovo osebnost, vrednote in socialne spretnosti. Empatija, kot sposobnost razumevanja in deljenja čustev drugih, ima v tem obdobju ključno vlogo. Razvoj empatije pri mladostnikih ne vpliva samo na njihove medosebne odnose, temveč tudi na oblikovanje njihovih socialnih vrednot, ki so bistvene za zdravo in povezano družbo. Socialne vrednote so temeljni principi, ki usmerjajo vedenje posameznikov in skupin ter so ključnega pomena za oblikovanje družbenega reda. Vrednote, kot so solidarnost, spoštovanje in pravičnost, so pomembne pri iskanju rešitev za demografske izzive, kot so npr. staranje prebivalstva in migracije. V prispevku s pomočjo rezultatov raziskave, ki je vključevala 231 mladostnikov iz Grčije, Slovenije in Portugalske, prikazujemo razlike v kognitivni in čustveni empatiji pri mladostnikih. Razvidno je, da mladostniki dosegajo višjo stopnjo kognitivne empatije v primerjavi z emocionalno. Dekleta dosegajo višje rezultate pri obeh vrstah empatije. Te ugotovitve poudarjajo potrebo po prilagojenih pristopih pri vzgoji za socialne vrednote in spodbujanju empatije glede na spol, kar je ključno za učinkovito soočanje z demografskimi spremembami, za spodbujanje socialne vključenosti in za razumevanje drugih med mladostniki.

Ključne besede

Adolescenca, družbene spremembe, kognitivna empatija, emocionalna empatija

Abstract

Adolescence is a period of significant transition and change, during which young people encounter a range of challenges and experiences that influence the development of their personality, values and social skills. The capacity for empathy, defined as the ability to comprehend and vicariously experience the emotional

states of others, is of paramount importance during this developmental period. The development of empathy in adolescents has a significant impact on not only their interpersonal relationships but also the formation of their social values, which are essential for the maintenance of a healthy and cohesive society. Social values represent the fundamental principles that inform the behaviour of individuals and groups and are instrumental in the formation of social order. The values of solidarity, respect and justice are of significant importance in the formulation of solutions to demographic challenges, life the ageing of populations and migration. This paper presents a comparative analysis of cognitive and emotional empathy among adolescents, based on the findings of a survey conducted among 231 adolescents in Greece, Slovenia and Portugal. It is evident that adolescents achieve higher levels of cognitive empathy compared to emotional empathy. Girls score higher on both types of empathy. These findings highlight the necessity for tailored approaches to social values education and the promotion of empathy according to gender, which is crucial to effectively address demographic change and promote social inclusion and understanding of others among adolescents.

Keywords

Adolescence, social change, cognitive empathy, emotional empathy

1 Socialne vrednote in soočanje z demografskimi spremembami

Socialne vrednote so temeljni principi in prepričanja, ki usmerjajo vedenje posameznikov in skupin v družbi. Opredeljene so kot standardi, ki jih posamezniki in družbene skupine uporabljajo za opredelitev osebnih ciljev ter bistveno oblikujejo naravo in obliko družbenega reda v kolektivu, tj. kaj je sprejemljivo in kaj ne, kaj mora biti in kaj ne, kaj je zaželeno in kaj ne [1]. Te vrednote vključujejo spoštovanje, enakost, svobodo, pravičnost, solidarnost, odgovornost in empatijo [2].

Vrednote so vir konkretnih smernic za ravnanje v praktičnih situacijah vsakdanjega življenja. Tesno so povezane s sorodnimi pojmi, kot so stališča, prepričanja in norme, saj vplivajo nanje. Na vrednotah temeljijo temeljna prepričanja, na tem stališča in norme, od tod izvirajo vedenjske namere in na koncu samo

Permission to make digital or hard copies of part or all of this work for personal or classroom use is granted without fee provided that copies are not made or distributed for profit or commercial advantage and that copies bear this notice and the full citation on the first page. Copyrights for third-party components of this work must be honored. For all other uses, contact the owner/author(s).

Information Society 2024, 7–11 October 2024, Ljubljana, Slovenia

© 2024 Copyright held by the owner/author(s).

<https://doi.org/10.70314/IS.2024.dem.1>

vedenje [3]. Socialne vrednote so ključnega pomena za oblikovanje vedenja in odločitev, tudi ob soočanju z demografskimi spremembami, ki prinašajo veliko izzivov. Vrednote, kot so solidarnost, spoštovanje in pravičnost, usmerjajo pri iskanju rešitev za staranje prebivalstva, migracije in spreminjajočo se družbeno strukturo. Z močnimi socialnimi vrednotami lahko spodbujamo medgeneracijsko sodelovanje, vključevanje marginaliziranih skupin in pravično porazdelitev virov. Te vrednote pomagajo graditi kohezivne skupnosti, kjer so posamezniki pripravljeni prispevati k skupnemu dobremu, sicer se krepi nelagodje in tesnoba ob soočanju z različnostjo [4]. Zato je krepitev socialnih vrednot nujna za trajnostno in pravično prilagajanje demografskim spremembam.

2 Empatija in njen družbeni pomen

Empatija, kot socialna vrednota, igra ključno vlogo v medsebojnem razumevanju in podpori v sodobni družbi ter se vse bolj uveljavlja kot temelj medosebnih odnosov in skupnostnega sobivanja. Po definiciji gre pri empatiji za sposobnost, da razumemo in občutimo čustva ter izkušnje drugih ljudi [5]. Pri tem zasledimo dve različni, a med seboj povezani komponenti empatije: kognitivno in emocionalno. Kognitivna empatija se nanaša na sposobnost razumevanja perspektive, misli ali čustev druge osebe na intelektualni ravni. Vključuje razumevanje mentalnega ali čustvenega stanja druge osebe, ne da bi nujno delili ali doživljali to stanje. Emocionalna empatija je sposobnost deljenja in doživljanja čustev druge osebe na način, kot da bi bila ta čustva lastna, pri tem pa sega onkraj zgolj golega razumevanja [6].

Empatija, zlasti kognitivna, omogoča posameznikom, da bolje razumejo perspektive drugih, kar je ključno za vzpostavljanje medsebojnega zaupanja in sodelovanja. Empatija pomaga tudi pri zmanjševanju konfliktov in povečanju socialne kohezije v družbi [7]. Največja tegoba sodobnega sveta je morda pomanjkanje empatije, kar vodi v individualizem in egoizem. Ljudje pogosto pričakujejo, da bodo drugi čustvovali in razmišljali tako kot oni, kar vodi v nestrpnost in razočaranje. Empatija nas uči, da je vsak posameznik drugačen in ga je treba spoštovati ter jemati resno. Zahodna večkulturna družba pogosto pojmuje empatijo kot most za demokratični dialog, saj omogoča preseči egocentrični pogled na svet in zavzeti sociocentrični pogled, ki vključuje tudi druge [8].

Empatija torej ni le individualna lastnost, ampak ključen gradnik, ki oblikuje našo kolektivno identiteto in družbeno strukturo. Dejavnost empatija je ključna za socialni in moralni razvoj posameznika. Kot socialna bitja potrebujemo socialne vezi za fizično in čustveno preživetje. Empatija pomaga usklajevati dejanja posameznikov, razumeti misli in namene drugih ter spodbuja solidarnost [9]. Pomaga pri oblikovanju trajnih socialnih vezi, spodbuja altruistično vedenje in preprečuje medosebno nasilje [8]. Pomembno je tudi zavedanje, da empatija omogoča prepoznati, kdaj so naša dejanja do drugih škodljiva, kar nam omogoča, da ta dejanja popravimo [10].

Raziskave kažejo na močno povezavo med empatijo, socialnimi vrednotami in prosocialnim vedenjem. Empatija, zlasti čustvena empatija, je pozitivno povezana z altruističnimi vrednotami, negativno pa z vrednotami, ki so usmerjene samo na posameznika [11]. Ta povezava se ujema s hipotezo o empatiji in altruizmu. Empatija in relacijske vrednote so tesno prepletene

[12]. Koncept družbene empatije, ki združuje individualno empatijo, razumevanje konteksta in družbeno odgovornost, zagotavlja okvir za obravnavanje strukturnih neenakosti in spodbujanje družbene pravičnosti [13]. Te ugotovitve poudarjajo pomen empatije in vrednot pri spodbujanju prosocialnega vedenja in trajnostnih odnosov med ljudmi in naravo, tudi v kontekstu soočanja z izzivi in različnostjo, ki jih prinašajo demografske spremembe.

3 Mladostnik, socialne vrednote in empatija

Mladostništvo je kritično obdobje za razvoj identitete in tudi oblikovanje in ponotranjenje vrednot, kjer sta značilni vse večja notranja skladnost in stabilnost [14]. Na vrednote, ki usmerjajo mladostnikovo vedenje in oblikujejo družbene interakcije, vplivajo kulturni, družbeni in verski dejavniki [15, 16]. Razvoj vrednot v mladostništvu vključuje neprekinjen cikel notranjega potrjevanja z izbiro in udejanjanjem ciljev ter zunanega potrjevanja s socialno primerjavo med vrstniki [17].

Raziskave kažejo, da so vrednote mladostnikov tesno povezane z njihovo socialno kompetentnostjo in prilagoditvijo. Socialne vrednote igrajo pomembno vlogo pri tem, saj vplivajo na njihovo vedenje, odnose in odločanje. Vrednote, kot so spoštovanje, empatija, pravičnost in odgovornost, pomagajo mladostnikom razumeti njihov položaj v družbi in pomembnost prispevanja k skupnemu dobremu. Mladostniki, ki internalizirajo pozitivne socialne vrednote, kažejo višjo stopnjo empatije in sodelovanja [18]. Ti mladostniki so bolj verjetno vpleteni v prostovoljne dejavnosti in imajo manj konfliktov z vrstniki, kar kaže na pomembnost socialnih vrednot pri spodbujanju zdravega socialnega vedenja [19]. Poleg tega socialne vrednote pomagajo mladostnikom krmariti skozi zapletene družbene izzive, kot so pritiski vrstnikov in moralne dileme [20].

Empatija ima v mladostništvu več pomembnih vidikov. Pomembna je za povezovanje z drugimi, vzpostavljanje in krmarjenje v odnosih: empatija služi kot most, ki spodbuja razumevanje in povezovanje z vrstniškimi skupinami in družinskimi člani mladostnikov [21, 22]. Empatija je pomembna za reševanje konfliktov, saj posameznikom omogoča razumevanje perspektiv in čustev drugih. To posledično olajša učinkovito komunikacijo in pogajalske veščine [23]. Empatija je tesno povezana s prosocialnim vedenjem, vključno z dejanji prijaznosti in altruizma. Mladostniki z dobro razvitim občutkom empatije se pogosteje vključujejo v dejavnosti, ki koristijo drugim, ter tako prispevajo k pozitivni in podporni skupnosti [24]. Za najstniška leta so značilne povečane čustvene izkušnje in razvijanje spretnosti čustvenega uravnavanja. Empatija mladostnikom pomaga prepoznati in razumeti lastna čustva in čustva drugih, kar vodi k boljšemu čustvenemu uravnavanju in mehanizmom spoprijemanja [25, 26]. Učinkovita komunikacija je temelj uspešnih odnosov. Empatija mladostnikom omogoča, da se uglasijo s čustvi, ki so v ozadju verbalnih in neverbalnih znakov, kar omogoča natančnejšo in sočutnejšo komunikacijo [27].

Raziskave dosledno kažejo pozitivno povezavo med empatijo, prosocialnim vedenjem in socialnim razumevanjem pri mladostnikih. Empatija, zlasti empatična skrb, je močan napovedni dejavnik prosocialnega vedenja [28]. Razlike med spoloma so očitne, saj dekleta na splošno izkazujejo višjo stopnjo empatije in prosocialnega vedenja kot fantje [28, 29]. Te

ugotovitve opozarjajo na zapleteno prepletanje med empatijo, socialnim razumevanjem in prosocialnim vedenjem v razvoju mladostnikov.

4 Razvoj empatije v mladostništvu

Razvoj empatije v mladostništvu je zapleten in večplasten proces, ki vključuje čustvene, kognitivne in vedenjske komponente. V obdobju mladostništva se razvoj empatije bistveno spremeni in ima ključno vlogo pri oblikovanju socialnih interakcij in prosocialnega vedenja. Raziskave kažejo, da se empatija običajno povečuje od otroštva do mladostništva [27] in naprej v odraslost [30]. V zorenju nevronske mreže in čustvenih odzivov se že zgodaj pojavijo razlike med spoloma in vplivajo na razvoj empatije [31].

Pot razvoja empatije od zgodnjega mladostništva do odraslosti ostaja nepopolno opisana, saj obstajajo notranji (biološki, kognitivni) in zunanji (socialni in okoljski) dejavniki, ki oblikujejo empatijo v mladostništvu. Kar raziskave konsistentno omenjajo, je značilna razlika v stopnji empatije (tako čustvene kot kognitivne) glede na spol, kar je tudi pomemben dejavnik pri na empatiji oblikovanem odnosu do družbe in okolja.

Raziskave [32, 33] kažejo na razlike med spoloma pri razvoju kognitivne (in čustvene) empatije. Čeprav tako fantje kot dekleta na splošno doživljajo rast empatičnih spretnosti, dekleta pogosto kažejo nekoliko zgodnejši in naprednejši razvoj kognitivne empatije v mladostništvu. Pri dekletih se kognitivna empatija začne povečevati pri 13 letih. Čustvena empatija ostaja razmeroma visoka in stabilna v celotnem obdobju odrasčanja. Pri fantih se kognitivna empatija začne povečevati pri 15 letih. Med 13. in 16. letom pride do začasnega upada čustvene empatije, ki pa se v poznih najstniških letih ponovno vzpostavi. Upad čustvene empatije pri mladostnikih je lahko delno povezan s hkratnim povečanjem ravni testosterona. Povečanje ravni testosterona je povezano z željo po prevladi in moči nad drugimi in ni težko razumeti, da so ti interesi pogosto v nasprotju s sposobnostjo sočutja in razumevanja drugih. Čeprav torej fantje začenjajo razvijati kognitivne sposobnosti empatije in se teoretično lahko postavijo v čevlje nekoga drugega, bodo morda težje ravnali v skladu s tem, zlasti v skupinskih situacijah. Te ugotovitve poudarjajo dinamično in spolno pogojeno naravo razvoja empatije v mladostništvu [28].

5 Raziskava: Razlike v čustveni in kognitivni empatiji pri mladostnikih

Razlike med spoloma v razvoju empatije v mladostništvu so lahko pomembne za razvoj prosocialnega vedenja, saj empatija igra ključno vlogo pri motivaciji posameznikov za pomoč drugim in pri oblikovanju moralnih stališč. Razumevanje, kako se empatija razvija različno pri dečkih in deklicah, lahko osvetli mehanizme, ki spodbujajo ali zavirajo prosocialno in socialno odgovorno vedenje pri mladostnikih. Zato je smiselno zavedanje teh razlik, da bi razvili učinkovite strategije za spodbujanje prosocialnega vedenja pri obeh spolih in tako prispevali k bolj sodelujoči in sočutni družbi. Za osvetlitev teh razlik predstavljamo rezultate raziskave, ki, tako kot številne druge raziskave, prikazuje in potrjuje razlike med spoloma v čustveni

in kognitivni empatiji pri mladostnikih in utemeljuje smiselnost upoštevanja različnih izhodišč pri vključevanju empatije v odzivanje mladostnika na zaznane družbene probleme in potrebe.

5.1 Metoda

5.1.1 Udeleženci. V raziskavi je sodelovalo 231 mladostnikov, od tega 43,7% fantov in 56,3% deklet. Njihova povprečna starost je bila 16,11 let (Min. 14; Max. 20; SD = 1,185).

5.1.2 Pripomočki in postopek. Za merjenje stopnje kognitivne in čustvene empatije je bil uporabljen Vprašalnik z za merjenje mladostnikove empatije in sočutja - AMES (ang. Adolescent Measure of Empathy and Sympathy) [34]. Instrument je zasnovan za merjenje in razlikovanje kognitivne, emocionalne empatije in sočutja/simpatije (te dimenzije v našo raziskavo nismo vključili). Udeleženci so posamezne trditve ocenjevali na lestvici od 1 (nikoli) do 5 (vedno). Višji rezultati na posamezni lestvici pomenijo višjo stopnjo kognitivne oz. čustvene empatije. Koeficient zanesljivosti (Cronbachov alfa) za dimenzijo kognitivne empatije je znašal $\alpha = 0,748$, za dimenzijo emocionalne empatije pa $\alpha = 0,767$.

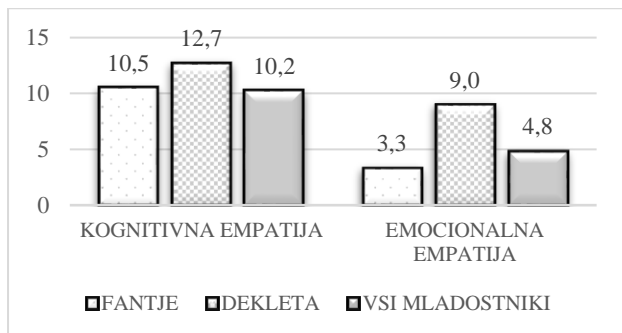
Raziskava je bila izvedena v okviru ene izmed faz projekta »Using virtual reality for inclusive and action-oriented empathy in schools« (VR4Empathy) [35], katerega namen je oblikovati, preizkusiti in razširiti ozaveščeno uporabo virtualne resničnosti za razvoj kognitivne empatije v šolah ter tako povečal kakovost in vključenost digitalnega izobraževanja na ravni EU. Projekt temelji na stičišču naj sodobnejših raziskav VR, psihologije in izobraževanja ter predlaga v prihodnost usmerjen pristop na ravni EU, ki bo zagotovil znanja in vire za uporabo VR kot izobraževalne podpore pri poučevanju tem v več učnih načrtih, ki zajemajo teme, povezane z evropskimi zgodovinskimi dejstvi, skupnimi evropskimi socialnimi vrednotami ter evropskim državljanstvom in različnostjo, razvijajo kognitivno empatijo in izboljšujejo učinkovitost učnih izkušenj. Udeleženci so v tej fazi poleg stopnje empatije ocenjevali še svoje digitalne kompetence ter motivacijo za uporabo virtualne tehnologije v učnem procesu. Udeleženci iz treh sodelujočih držav (Grčija, Slovenija, Portugalska) so izpolnili vprašalnik v spletni obliki. Anketiranje je potekalo aprila 2024. Rezultate smo izračunali z uporabo programskega paketa SPSS 20.

5.2 Rezultati in razprava

Mladostniki so na vprašalniku AMES, ki razlikuje med emocionalno in kognitivno empatijo, dosegli višjo stopnjo kognitivne empatije ($M = 10,2$) v primerjavi z emocionalno empatijo ($M = 4,8$). Na vsaki lestvici je bilo mogoče doseči največ 20 točk.

Razlike v stopnji kognitivne in emocionalne empatije so vidne tudi glede na spol. Fantje ($N = 101$) so v povprečju pri kognitivni empatiji ($M = 10,5$) dosegli manj točk kot dekleta ($N = 130$; $M = 12,7$). Prav tako so pri emocionalni empatiji fantje ($M = 3,3$) dosegli manj točk kot dekleta ($M = 9,0$) (Slika 1). Preverili smo tudi, ali so te razlike statistično pomembne, za kar smo uporabili Mann-Whitneyev U-test, saj se podatki niso distribuirali normalno. Rezultati so pokazali, da so pri mladostnikih glede na spol razlike v kognitivni ($p = ,000$) in emocionalni empatiji ($p = ,000$) statistično pomembne. Dekleta dosegajo statistično pomembno višjo stopnjo kognitivne

empatije v primerjavi s fanti. Prav tako dekleta dosegajo statistično pomembno višjo stopnjo emocionalne empatije v primerjavi s fanti.

Slika 1. Povprečne vrednosti kognitivne in emocionalne empatije po spolu pri mladostnikih

Rezultati kažejo, da so v splošnem sposobnosti kognitivne empatije pri mladostnikih boljše v primerjavi z emocionalno empatijo, kjer so vrednosti precej nizke. To pomeni, da so mladostniki razmeroma sposobni pri razumevanju perspektive ali čustvenega stanja druge osebe na intelektualni ravni, medtem ko so njihove sposobnosti dejanskega deljenja in doživljanja čustev druge osebe razmeroma nizke. Pri kognitivni empatiji dekleta dosegajo višje povprečne vrednosti v primerjavi s fanti, vendar je stopnja kognitivne empatije še razmeroma enaka oz. primerljiva. Večje razlike so pri emocionalni empatiji, kjer fantje dosegajo bistveno nižje rezultate v primerjavi z dekleti. Ti vidiki predstavljajo relevantna izhodišča pri ukrepih za spodbujanje empatije pri mladostnikih ter pomenijo tudi različna izhodišča, ki jih je potrebno upoštevati pri nagovarjanju empatije mladostnika (npr. dekleta bodo lažje pri osvajanju neke vsebine in situacije izhajala iz emocionalne empatije kot fantje, medtem ko bo kapaciteta kognitivne empatije pri obeh spolih relativno podobna).

Soočanje z demografskimi spremembami, kot so večja kulturna raznolikost in različni družbeni izzivi, zahteva, da vzgojitelji in oblikovalci politik upoštevajo te razlike v empatiji med spoloma. Dekleta, ki so bolj nagnjena k emocionalni empatiji, bodo morda lažje sprejemala in se vključevala v medkulturne in medosebne dinamike, ki zahtevajo čustveno povezanost in razumevanje. Pri fantih pa bo potrebno dati več poudarka na spodbujanje razvoja emocionalne empatije, da bi dosegli enako stopnjo socialne vključenosti in razumevanja.

Pri spodbujanju kognitivne empatije, kjer so razlike med spoloma manj izrazite, je smiselno uporabljati enake strategije za oba spola, saj imajo mladostniki relativno podobne kapacitete za razumevanje perspektive drugih na intelektualni ravni. Prav tako je kognitivna empatija pri mladostnikih višja v primerjavi z emocionalno, kar kaže na to, da je ta vidik empatije bolj smiselno nagovarjati in povezovati s socialnimi vrednotami in vključevati v soočanje s socialnimi izzivi. To je mogoče doseči z vključevanjem aktivnosti, ki spodbujajo razmišljanje o čustvenih stanjih drugih in reševanje problemov skozi razumevanje perspektiv drugih.

6 Sklep

Raziskave o empatiji in socialnih vrednotah pri mladostnikih poudarjajo njen ključen pomen za razvoj socialnih kompetenc in pozitivnih družbenih odzivov. Empatija se v mladostništvu običajno povečuje, pri čemer je pri dekletih praviloma višja kot pri fantih. Tako kognitivna kot čustvena empatija prispevata k razvoju socialne kognicije in vplivata na interakcije mladostnikov z različnimi perspektivami v družbi [36]. Razvoj empatije v adolescenci napoveduje socialne kompetence v odrasli dobi, vključno s komunikacijskimi spretnostmi in zadovoljstvom v odnosih [27]. Spodbujanje in krepitev empatije lahko predstavlja pomembno izhodišče za programe opolnomočenja mladostnikov, kar lahko prinese dolgoročne družbene koristi. Razumevanje razlik v empatiji med spoloma v obdobju najstništva omogoča bolj ciljno usmerjene pristope v vzgoji za socialne vrednote in učinkovitejše soočanje z demografskimi spremembami, saj lahko prilagodimo strategije in programe, ki spodbujajo enakopravnost, povezanost in medsebojno razumevanje med mladostniki.

Zahvala

Financirano s strani Evropske unije. Izražena stališča in mnenja so zgolj stališča in mnenja avtorja(-ev) in ni nujno, da odražajo stališča in mnenja Evropske unije ali Evropske izvajalske agencije za izobraževanje in kulturo (EACEA). Zanje ne moreta biti odgovorna niti Evropska unija niti EACEA.

Literatura

- [1] Tsirogianni, S., in Gaskell, G. (2011). The role of plurality and context in social values. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 41(4), 441–465. DOI:https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2011.00470.x.
- [2] Sekulic, D. (2019). Values: Global. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, 1–5. https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosv005.pub2 (pridobljeno 20. julija 2024). DOI:https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeosv005.pub2.
- [3] Ives, C. D., in Kendal, D. (2014). The role of social values in the management of ecological systems. *Journal of Environmental Management*, 144, 67–72. DOI:https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2014.05.013.
- [4] Brooks Masters, S. (2020). *Change is Hard: Managing Fear and Anxiety about Demographic Change and Immigration in Polarized Times*. https://welcomingamerica.org/wp-content/uploads/2021/01/Changeishard_FINAL.pdf (pridobljeno 22. julija 2024).
- [5] Decety, J., in Jackson, P. L. (2004). The functional architecture of human empathy. *Behavioral and Cognitive Neuroscience Reviews*, 3(2), 71–100. DOI:https://doi.org/10.1177/1534582304267187.
- [6] Preston, S. D., in de Waal, F. B. M. (2002). Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences*, 25(1), 1–20. DOI:https://doi.org/10.1017/S0140525X02000018.
- [7] Baron-Cohen, S. (2011). *The Science of Evil: On Empathy and the Origins of Cruelty*. Basic Books.
- [8] Tudor, K. (2011). Understanding empathy. *Transactional Analysis Journal*, 41(1), 39–57. DOI:https://dx.doi.org/10.1177/036215371104100107.
- [9] Anderson, C., in Keltner, D. (2002). The role of empathy in the formation and maintenance of social bonds. *Behavioral and Brain Sciences*, 25(1), 21–22. DOI:http://dx.doi.org/10.1017/S0140525X02230010.
- [10] Rifkin, J. (2009). *The Empathic Civilization*. Jeremy P. Tarcher/Penguin.
- [11] Persson, B. N., in Kajonius, P. J. (2016). Empathy and universal values explicated by the empathy-altruism hypothesis. *The Journal of Social Psychology*, 156(6), 610–619. DOI:https://doi.org/10.1080/00224545.2016.1152212.
- [12] Hagen, E. J., in Gould, R. K. (2022). Relational values and empathy are closely connected: A study of residents of Vermont's Winooski River watershed. *Ecology and Society*, 27(3), art19. DOI:https://doi.org/10.5751/ES-13406-270319.
- [13] Segal, E. A. (2011). Social Empathy: A model built on empathy, contextual understanding, and social responsibility that promotes social justice. *Journal of Social Service Research*, 37(3), 266–277. DOI:http://dx.doi.org/10.1080/01488376.2011.564040.
- [14] Daniel, E., in Benish-Weisman, M. (2019). Value development during adolescence: Dimensions of change and stability. *Journal of Personality*, 87(3), 620–632. DOI:https://doi.org/10.1111/jopy.12420.

- [15] Wong, D. S. W., in Yeung, C. T. Y. A. (2020). Values in adolescence. V J. D. Jewell in S. Hupp (ur.), *The Encyclopedia of Child and Adolescent Development* (str. 1–11). Wiley.
- [16] Stattin, H., in Kerr, M. (2001). Adolescents' values matter. V J.-E. Nurmi (ur.), *Navigating Through Adolescence* (str. 21–58). Routledge.
- [17] Kindschi, M., Ciecuch, J., Davidov, E., Ehlert, A., Rauhut, H., Tessone, C. J., in Algesheimer, R. (2019). Values in adolescent friendship networks. *Network Science*, 7(4), 498–522. DOI:<https://doi.org/10.5167/uzh-175078>.
- [18] Wentzel, K. R. (2014). Prosocial behavior and peer relations in adolescence. V L. M. Padilla-Walker in G. Carlo (ur.), *Prosocial Development: A Multidimensional Approach* (str. 178–200). Oxford University Press.
- [19] Berk, L. E. (2018). *Development Through the Lifespan*. Pearson Education, Inc.
- [20] Steinberg, L. (2017). Adolescent brain science and juvenile justice policymaking. *Psychology, Public Policy, and Law*, 23(4), 410–420. DOI:<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/law0000128>.
- [21] Rieffe, C., in Camodeca, M. (2016). Empathy in adolescence: Relations with emotion awareness and social roles. *The British Journal of Developmental Psychology*, 34(3), 340–353. DOI:<https://doi.org/10.1111/bjdp.12133>.
- [22] Miklikowska, M., Tilton-Weaver, L., in Burk, W. J. (2022). With a little help from my empathic friends: The role of peers in the development of empathy in adolescence. *Developmental Psychology*, 58(6), 1156–1162. DOI:<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/dev0001347>.
- [23] Van Lissa, C. J., Hawk, S. T., De Wied, M., Koot, H. M., Van Lier, P., in Meeus, W. (2014). The longitudinal interplay of affective and cognitive empathy within and between adolescents and mothers. *Developmental Psychology*, 50(4), 1219–1225. DOI:<https://doi.org/10.1037/a0035050>.
- [24] Weisz, E., Chen, P., Ong, D. C., Carlson, R. W., Clark, M. D., in Zaki, J. (2022). A brief intervention to motivate empathy among middle school students. *Journal of Experimental Psychology: General*, 151(12), 3144–3153. DOI:<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/xge0001249>.
- [25] MacDonald, H. Z., in Price, J. L. (2019). The role of emotion regulation in the relationship between empathy and internalizing symptoms in college students. *Mental Health & Prevention*, 13, 43–49. DOI:<http://dx.doi.org/10.1016/j.mhp.2018.11.004>.
- [26] Segura, L., Estévez, J. F., in Estévez, E. (2020). Empathy and emotional intelligence in adolescent cyberaggressors and cybervictims. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(13), 4681. DOI:<https://doi.org/10.3390%2Fijerph17134681>.
- [27] Allemand, M., Steiger, A. E., in Fend, H. A. (2015). Empathy development in adolescence predicts social competencies in adulthood. *Journal of Personality*, 83(2), 229–241. DOI:<https://doi.org/10.1111/jopy.12098>.
- [28] Van der Graaff, J., Carlo, G., Crocetti, E., Koot, H. M., in Branje, S. (2018). Prosocial behavior in adolescence: Gender differences in development and links with empathy. *Journal of Youth and Adolescence*, 47(5), 1086–1099. DOI:<https://doi.org/10.1007/s10964-017-0786-1>.
- [29] Sánchez-Queija, I., Oliva, A., in Parra, Á. (2006). Empatía y conducta prosocial durante la adolescencia. *Revista de Psicología Social*, 21(3), 259–271. DOI:<https://doi.org/10.1174/021347406778538230>.
- [30] Kim, E. J., Son, J. W., Park, S. K., Chung, S., Ghim, H. R., Lee, S., Lee, S. I., Shin, C. J., Kim, S., Ju, G., Park, H., in Lee, J. (2020). Cognitive and emotional empathy in young adolescents: An fMRI study. *Journal of the Korean Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31(3), 121–130. DOI:<https://doi.org/10.5765%2Fjkacap.200020>.
- [31] Decety, J., in Svetlova, M. (2012). Putting together phylogenetic and ontogenetic perspectives on empathy. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 2(1), 1–24. DOI:<https://doi.org/10.1016/j.dcn.2011.05.003>.
- [32] Gaspar, A., in Esteves, F. (2022). Empathy development from adolescence to adulthood and its consistency across targets. *Frontiers in Psychology*, 13, 936053. DOI:<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.936053>.
- [33] Van Hoom, J., Van Dijk, E., Güroğlu, B., in Crone, E. A. (2016). Neural correlates of prosocial peer influence on public goods game donations during adolescence. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 11(6), 923–933. DOI:<https://doi.org/10.1093/scan/nsw013>.
- [34] Vossen, H. G. M., Piotrowski, J. T., in Valkenburg, P. M. (2015). Development of the Adolescent Measure of Empathy and Sympathy (AMES). *Personality and Individual Differences*, 74, 66–71. DOI:<https://doi.org/10.1093/scan/nsw013>.
- [35] *VR4 Empathy – Using virtual reality for inclusive and action-oriented empathy in schools*. (6. februar 2024). <https://virtualreality4empathy.eu/> (pridobljeno 23. julija 2024).
- [36] Jacob, L., in Reddy, K. J. (2024). Role of cognitive and emotional empathy in the development of social cognition among adolescents. *IP Indian Journal of Anatomy and Surgery of Head, Neck and Brain*, 10(1), 4–9. DOI:<http://dx.doi.org/10.18231/j.ijashnb.2024.002>.